

**Laten we het eens over
samenlevingsopbouw hebben.**

Het is tijd.

'We moeten **radicaler kiezen**
voor het **versterken** van
gemeenschappen. Niet omdat
ze problemen hebben, maar
omdat ze het samenleven
sterker maken.

Joop Hofman

Opbouwwerk als actor in samenlevingsopbouw

Inleiding

In dit visiedocument openen we het gesprek over de maatschappelijke bijdrage van opbouwwerk. Niet als hét antwoord op de steeds groter wordende stroom maatschappelijke uitdagingen waar bewoners een cruciale rol in vervullen, maar als basis voor de vraag wat het opbouwwerk hierin kan betekenen. Het is daarom ook een beperkte tekst. Met veel witbladen die nog gevuld moeten worden.

Het document is onderdeel van de Landelijke Actieagenda de Kracht van Samenlevingsopbouw, dat tot doel heeft de praktijk van samenlevingsopbouw en het vak en ambacht van opbouwwerk een extra impuls te geven. Dat is nodig.

Het opbouwwerk, dat tussen de jaren vijftig en de jaren zeventig zijn bloeitijd kende, werd in de afgelopen decennia gezien als 'minder nodig' en 'iets van vroeger'. Het 'managen' van sociale opgaven is steeds nadrukkelijker een taak geworden van gemeenten. Maar steeds duidelijker wordt wat we eigenlijk al wisten: grote opgaven kunnen alleen maar met de kennis, ervaring en dynamiek van betrokken bewoners worden opgelost. Opbouwwerkers zijn meesters in het zien en versterken van deze dynamiek. Hoe, wat en waar, daar zijn veel vragen over te stellen en is bovendien contextafhankelijk. Maar het appèl op deze vakmensen groeit

explosief, vanuit het besef dat zij een onmisbare schakel vormen bij het aangaan van de maatschappelijke uitdagingen waar we met elkaar voor staan. Uitdagingen als het laten groeien en versterken van gemeenschapskracht, het garanderen van bestaanszekerheid, het versterken van democratie, verduurzaming van de maatschappij, en het borgen van toegang tot zorg en het praktisch vorm geven van de vermaatschappelijking van diezelfde zorg. De Landelijke Actieagenda Samenlevingsopbouw onderstreept de noodzaak en waarde die het opbouwwerk hierin heeft.

In dit document belichten we het perspectief van professionals die dagelijks met bewoners samenwerken aan leefbare, duurzame en inclusieve buurten, wijken en dorpen. En we richten ons in het bijzonder tot samenwerkingspartners van opbouwwerkers en hun organisaties, gemeentelijke opdrachtgevers en de landelijke overheid.

Dit document is het resultaat van een brede dialoog met opbouwwerkers, onderzoekers, docenten en werkgevers en bouwt voort op recente publicaties van vakgenoten.

Wat is samenlevingsbouw?

De brede praktijk van samenlevingsopbouw is van oudsher een optelsom van initiatieven die burgers, uiteenlopende professionals en beleidsmakers met elkaar ontwikkelden om vorm te geven aan samenleven en -werken en het bevorderen van het sociale welzijn in een lokale context. De gemeenschap en de leden ervan staan daarbij voorop: in wat zij belangrijk vinden, in wat ze willen, in wat ze doen en kunnen, in de taal die zij gebruiken en in de kwaliteit van de onderlinge relaties.

Daarbij zijn opbouwwerkers actief in het stimuleren van eigen initiatief en het versterken van zeggenschap van bewoners over hun eigen leefomgeving. Zij nemen de gemeenschap (in welke vorm dan ook) als vertrek- en als eindpunt van hun handelen.

Een derde partij is de lokale overheid, die lokale initiatieven financieel ondersteunt en zowel het lokale opbouwwerk als buurtvoorzieningen subsidieert. Kortom, samenlevingsopbouw rust op drie fundamenten: burgers, professionals en overheid.

Samenlevingsopbouw heeft na de Tweede Wereldoorlog een belangrijke rol gespeeld in de wederopbouw van ons land, in de stadsontwikkeling en in de vitalisering van het platteland. De kracht van dat samenspel tussen burgers, professionals en beleid is dat het steeds opnieuw vruchtbare oplossingen voortbrengt voor actuele en urgente maatschappelijke vragen. Die oplossingen werken, omdat ze voortkomen uit het geloof in menselijk vermogen om het publieke domein op een positieve manier vorm te geven én omdat ze in lijn zijn met wat mensen zelf en samen kunnen en willen doen.

De voorbije dertig jaar is er iets fundamenteels veranderd binnen de praktijk van samenlevingsopbouw. In het bijzonder in de rol van de overheid en de wijze waarop die overheid de verantwoordelijkheid van burgers beschouwt en de rol en positie van opbouwwerkers. Zo is de overheid zich gaan richten op de betaalbaarheid van de verzorgingsstaat en het bevorderen van individuele redzaamheid en autonomie van burgers.

Daarnaast is - mede onder invloed van de decentralisatie - de aandacht voor het belang van wijkgericht werken toegenomen. Opbouwwerkers schoven dichtertoe naar de uitvoering van lokaal beleid. Kostenbeheersing, met name die van de zorg nu en in de toekomst, en verantwoording door middel van concrete indicatoren en enkelvoudig resultaat kwamen centraal te staan. Het bevorderen van participatie en emancipatie van inwoners, van oudsher een belangrijk streven van het opbouwwerk, was niet langer een zelfstandig ideaal, maar werd vooral een besparingsstrategie. Het vertrouwen van burgers in het traditionele partnerschap met opbouwwerkers is mede hierdoor geschaad. Dat maakt het voor professionals moeilijker om burgers aan te spreken om van onderop aan de slag te gaan met uitdagingen op het vlak van onder andere bestaanszekerheid, ecologie, inclusie, veiligheid, zorg of wonen.

Nu de potentie van samenlevingsopbouw voor genoemde maatschappelijke uitdagingen weer scherper in beeld komt, is het zaak het vertrouwen in dat partnerschap tussen bewoners en opbouwwerkers te herstellen en volop te investeren in opbouwwerk.

Opbouwwerk is sociaal werk

 pbouwwerk is een professionele variant binnen het sociaal werk. Opbouwwerkers geven vanuit hun relatie met lokale gemeenschappen vorm aan de missie van het sociaal werk, waarin principes als sociale rechtvaardigheid, mensenrechten, collectieve verantwoordelijkheid en respect voor diversiteit centraal staan.

Wat het opbouwwerk bij uitstek tot een sociaal beroep maakt, is de focus op verbondenheid. Centraal in het werk staat de relatie van mensen tot andere mensen, van mensen tot een concrete omgeving en tot een samenleving in een concreet tijdperk. In al die relaties is diversiteit een onmisbaar ingrediënt voor sterke en florerende gemeenschappen.

Veel leefbaarheidsvraagstukken in buurten en wijken hangen samen met sociale en economische ongelijkheid en zijn vaak het gevolg van politieke besluitvorming. Opbouwwerkers werken samen met bewoners om collectieve oplossingen te ontwikkelen die bijdragen aan sociale rechtvaardigheid en de borging van mensenrechten. Dat doen zij door groot te denken en klein te doen.

Het unieke karakter van opbouwwerk

Om het fenomeen opbouwwerk beter te begrijpen, is het goed te kijken naar haar ontstaansgeschiedenis. De kiem ligt rond het einde van de negentiende eeuw, toen pioniers als Jane Addams in de Verenigde Staten mensen in armoedige, uitzichtloze omstandigheden gingen bijstaan om hun apathie te overwinnen. Ze wilden mensen vooral de waarde van medemenselijkheid laten ervaren, evenals de

energie die kan ontstaan door gezamenlijk activiteiten te ontplooiën, bijvoorbeeld rondom kunst en cultuur. Ook in Nederland ontstond het opbouwwerk in reactie op schrijnende armoede en zeer slechte huisvesting van inwoners. In Drenthe, waar een deel van de bevolking in plaggenhutten woonde, werd in 1925 de Stichting Opbouw Drenthe opgericht.

De pioniers van het opbouwwerk, zowel internationaal als in Drenthe, hadden echter nog een ander doel. Ze wilden mensen óók ondersteunen bij het opkomen voor hun rechten als burger, als arbeider, en als vrouw. Daarnaast pleitten ze voor meer invloed van de plaatselijke bevolking op de bestaande programma's die waren gericht op herinrichting van hun directe leefomgeving.

Het opbouwwerk droeg bij aan structurele maatschappelijke hervormingen die mensen in staat stelden een waardevol leven te leiden. Kenmerkend voor het opbouwwerk was daarbij: waardering voor het alledaagse, niet-problematische in het leven. Het ging uit van een positief mensbeeld: iedereen heeft potentie en heeft iets van waarde aan de wereld te bieden. Een tweede kenmerk van de opbouwwerkers van het eerste uur was de nadruk die ze legden op democratie. Ze stimuleerden mensen hun stem te laten horen en zeggenschap te eisen over hun directe omgeving, maar ook over de maatschappij als geheel.

De twee genoemde kenmerken van het opbouwwerk zijn nog steeds cruciaal en onderscheidend: het vertrekken vanuit potentie van mensen in hun alledaagse bestaan en het versterken van democratische processen. Opbouwwerkers zoomen in op de verhalen van mensen in de buurt. Die zijn soms vol teleurstelling, maar vaak ook vol van

energie. Opbouwwerkers zijn present waar het leven van mensen zich afspeelt. Zij leggen contacten en investeren in relaties. En zij nemen de tijd om samen met mensen betekenis te geven aan ontmoetingen, verhalen en situaties. Zij zijn bovendien sensitief voor de specifieke sociaal-culturele context van die ontmoetingen.

Opbouwwerkers hebben oog voor de potentie van beschikbare bronnen in de buurt, zoals de talenten van mensen, hun formele en informele netwerken, de alledaagse - soms verrassende - ontmoetingsplaatsen en de mogelijke inzet van lokale ondernemers in de wijk. Tegelijk zijn ze zich ervan bewust hoe beleid doorwerkt in het dagelijkse leven van mensen en hoe dit hun weerbaarheid en veerkracht kan beïnvloeden. Opbouwwerkers spelen hierop in tijdens informele gesprekken op de hoek van de straat, aan de rand van een schoolplein, tijdens een vergroeningsactie, op een pop-up-terras, in een buurtbus of caravan, in een buurthuis of tijdens een themaavond. Samen met inwoners zoeken ze naar passende reacties en acties als beleid verkeerd uitwerkt. Uitgangspunt is daarbij steeds de potentie en energie van de buurt zelf.

Waar nodig ondersteunen opbouwwerkers bewoners om zaken die hen dwars zitten te agenderen bij overheden of andere organisaties. Bijvoorbeeld door bij de gemeente te bepleiten om de weggeefwinkel een nieuwe plek te geven, als het het pand waarin het is gehuisvest, wordt verkocht. Met als belangrijk argument dat de weggeefwinkel voor de buurtbewoners een betekenisvolle ontmoetingsplek is geworden. Of door zich hard te maken voor een burgerberaad, zodat de stem van inwoners over belangrijke thema's beter wordt gehoord. Maar ook door te investeren in de verbinding tussen overheid en burger.

Waar burgers met elkaar oplossingen ontwikkelen voor vraagstukken in de wijk, ondersteunen opbouwwerkers hen bij het verduurzamen van die oplossingen. Wanneer nodig nemen opbouwwerkers bovendien het initiatief om vraagstukken te signaleren en agenderen bij overheid en maatschappelijke organisaties. Bijvoorbeeld door het gesprek aan te gaan met een wethouder die plannen heeft om huizen te slopen voor nieuwbouw, zonder dat de bewoners daarover iets te zeggen hebben.

Drie basisstrategieën

Het opbouwwerk kent een grote rijkheid aan benaderingen en strategieën, waarvan we hieronder een drietal belichten. We laten ons hierbij inspireren door de driedeling die de Amerikaanse socioloog Putnam ontwikkelde om verbanden te typeren die mensen met elkaar in de maatschappij vormen. Het betreft verbanden tussen mensen onderling (*bonding*, verbinding), tussen mensen en andere sociale verbanden (*bridging*, overbruggen), en tussen communities en de wereld van de instituties (*linking*, koppelen).

De eerste strategie richt zich op het stimuleren van *verbindingen tussen individuen*. Het is het meest fundamentele niveau van opbouwwerk, door opbouwwerkers zelf ook wel 'het ambacht' genoemd. Spontane ontmoeting, en gedeelde ervaring staan hierin centraal. Vooral in buurten waar van oudsher het onderlinge wantrouwen en het wantrouwen in (vertegenwoordigers van) instituties groot is en in wijken met een hoge verhuisbeweging, leggen opbouwwerkers met terloopse, maar terugkerende gesprekjes thuis of op straat de basis voor verbindingen tussen bewoners.

De tweede strategie is meer overbruggend van aard. Die *cultiveert de relaties tussen individuele bewoners en lokale netwerken*. Dat kunnen informele netwerken zijn zoals clubjes of laagdrempelige activiteiten, maar ook formele netwerken zoals verenigingen, bibliotheken, buurthuizen of (wijk)bedrijven. Overbruggen versterkt het sociaal cement van de buurt, en is vaak de basis van bewonersinitiatieven rondom gedeelde ambities of zorgen.

‘We zien **financiële kaders niet als leidend** om iets voor elkaar te krijgen, maar we **investeren in sociaal kapitaal**, met het idee dat er altijd wel een potje te vinden is wanneer **een ambitie bijdraagt aan vitale gemeenschappen**.’

Janou Coumans en Linda Schevers - Opbouwwerkers

De derde strategie is het koppelen van *lokale netwerken en initiatieven aan de wereld van de instituties en beleid*. Het opbouwwerk doet dat op verschillende manieren, maar start daarbij altijd vanuit de dagelijkse realiteit en beleving van bewoners. Van koppelen van netwerken is bijvoorbeeld sprake als opbouwwerk zorgt dat burgers aanspraak kunnen maken op publieke middelen voor specifieke buurtactiviteiten.

Het versterken van de lokale democratie is onderdeel van alle drie genoemde strategieën. Dat kan heel klein beginnen bij het signaleren van iets dat ‘niet klopt’ of het bewustzijn dat er mogelijk iets speelt dat aandacht vraagt. Zoals het waarnemen dat steeds meer mensen in een buurt hun gordijnen overdag dichthouden en uitzoeken waar dat een uiting van is. Maar het kan ook bestaan uit het agenderen van kwesties die in de buurt spelen en beleidsmakers informeren over de effecten die beleid heeft op de leefomstandigheden van bewoners. Of door veranderingen in een buurt met burgers in kaart te brengen met behulp van burgerwetenschappen. Die kwesties zijn vaak breder dan het sociaal domein, als bewoners zich zorgen maken over de kwaliteit van hun huizen, de veiligheid, de openbare ruimte en hun vrije tijd. Dit werken aan koppelingen tussen de buurt en de wereld van instituties en beleid geeft opbouwwerkers het mandaat om ook buiten het zorg- en welzijnsdomein te opereren. Zij hebben zagezegd ook een politiserende taak om de bestaande beleidsorde open te breken voor nieuwe inzichten, verhalen en toekomstbeelden toe te laten.

Uitdagingen voor het opbouwwerk?

Sociaal werk is complex en spanningsvol werk, waarin morele dilemma's aan de orde van de dag zijn. Opbouwwerkers werken voortdurend in een spanningsveld: ze moeten in hun praktijk laveren tussen verschillende belangen, perspectieven en waarden. Zo moeten ze:

- Balanceren tussen de individuele en de collectieve blik, waarbij het individuele perspectief zowel in uitvoering als beleid veelal domineert.
 - De verschillende geluiden en stemmen in de wijk ook daadwerkelijk naar voren laten komen.
 - Manoeuvreren tussen beleidsagenda's en doelstellingen enerzijds en datgene wat bewoners belangrijk vinden anderzijds. En daarbij steeds opnieuw de inherente waarde van sterke gemeenschappen onder de aandacht brengen.
 - Omgaan met hoge verwachtingen van participatie (het publieke domein), terwijl niet altijd in de randvoorwaarden is voorzien. Zo wordt zelfsturing van bewoners (het gemeenschapsdomein) niet vanzelfsprekend erkend en gefaciliteerd. Bovendien heeft participatie in de loop der jaren een andere politieke betekenis gekregen: voorheen stond de emancipatiedrive voor bewoners en buurt centraal, inmiddels is de nadruk verschoven naar het betrekken van inwoners bij beleidsvragen van overheden.
 - Omgaan met het feit dat de sociale basis, in de regel de buurtgemeenschap, snel wordt gebruikt als een handig duizenddingendoekje voor de explosief groeiende zorgvragen. Opbouwwerk moet de waarde van de sociale basis profileren en beschermen.
- Herstellen van het vertrouwen van burgers in het opbouwwerk. Beleidsmakers en welzijnsorganisaties zetten opbouwwerkers veelal in als uitvoerder van hun projecten. Terwijl opbouwwerkers doorgaans juist de agenda van de buurt als uitgangspunt nemen en opereren vanuit het collectieve bewonersperspectief. Opbouwwerkers staan voor de opdracht om aansluiting te vinden bij nieuwe vormen van wijk- en dorpsdemocratie, zonder daarbij de relaties met overheid en instituties te verliezen.
 - Inschatten wat voor hun werk betekenisvol en van waarde is en op welke gronden ze actie moeten ondernemen. Moeten ze werken vanuit ervaringen van bewoners, bijvoorbeeld over saamhorigheid en beleving van veiligheid? Of vanuit statistieken en meetbare resultaten, die bijvoorbeeld vermindering laten zien van het aantal schietincidenten in een wijk?

Omgaan met deze spanningen maken het opbouwwerk tot opbouwwerk. Want opbouwwerk is als het schroefje en het moertje: ze passen niet altijd op elkaar maar zijn beide nodig om te komen tot stevige en samenhangende oplossingen. Vraagstukken binnen het opbouwwerk zijn alleen oplosbaar in de spanning, niet door spanning weg te nemen. Opbouwwerkers moeten daarom permanent laveren in een complex krachtenveld. Ze moeten bovendien het belang en de waarde van hun werk kunnen verwoorden en legitimeren. Gezamenlijk optrekken en ruimte maken voor reflectie, ondersteuning en borging is om die reden van cruciaal belang.

Hoe gaan we verder?

Het samenstellen van dit visiedocument is een van de acties van de Landelijke Actieagenda de Kracht van Samenlevingsopbouw. Inzet is de waarde en betekenis van het opbouwwerk structureel en breed onder de aandacht te brengen en te bestendigen. We maken ons hard voor de positionering en profilering van het opbouwwerk. Daarnaast willen we ruimte maken voor de stem van opbouwwerkers, ongeacht onder welke functienaam ze werken, en juist op plekken waar het opbouwwerk nog nauwelijks op de kaart staat. We zetten tevens in op het opleiden van nieuwe opbouwwerkers en het professionaliseren van huidige opbouwwerkers. Maar ook op het informeren en stimuleren van mensen in het veld die als burger, ambtenaar of bijvoorbeeld professional in de publieke sector hun bijdrage leveren aan samenlevingsopbouw.

Dit visiedocument is het begin van een gesprek over de bijdrage van opbouwwerk aan samenlevingsopbouw. Een breed gesprek, dat wij willen voeren met straat en politiek.

Wil jij er ook onderdeel van zijn?

Dat kan via: samenlevingsopbouw@bpsw.nl

Voor de tekst hebben we gebruik gemaakt van de volgende bronnen:

- Bhattacharyya, J. (2004). Theorizing community development. *Community Development Journal*, 34(2), pp. 5-34.
- BPSW (2022). *Beroepsprofiel van de Sociaal Werker*. BPSW.
- Duyvendak, J.W. & Ultermark, J. (2005). De opbouwwerker als architect van de publieke sfeer. *Beleid en Maatschappij*, 32(2), pp. 76-89.
- Engbersen, R. (7 april 2021). De terugkeer van samenlevingsopbouw. *Sociale Vraagstukken*, geraadpleegd op 14 februari 2023.
- Geertsema, H., & Spierts, M. (2019). *De kleur van sociaal werk. Doelen, waarden en mensbeeld. Over de geschiedenis en actualiteit van sociaal werk-welzijn en samenleving*. Van Genneep.
- Gradener, J. (2016). *Keys to the community. A multiple case study into professional legitimation in community development practice*. [Doctoral Dissertation]: Utrecht University.
- Gradener, J. & Raeymaeckers, P. (fc). Vernuftig bouwen aan het samenleven. Opbouwwerk en het benutten van het alledaagse. In: Spierts, M., Sprinkhuizen, A., Hoijtink, M, Jonge, de, E. & Doorn, van, L. (fc). *De Brede Basis van het Sociaal Werk*. Coutinho.
- Huygen, A. & Fortuin, K. (2022). *ABCD: Naar Veerkrachtige Gemeenschappen*. Utrecht: Landelijk Samenwerkingsverband Actieve Bewoners.
- Ife, J. F. T. (2006). *Community Development: Community-based Alternatives in an Age of Globalisation*. Pearson Education.
- Mansuri, G., & Rao, V. (2004). Community-Based and -Driven Development: A Critical Review. *World Bank Policy Research Working Paper 3209*, pp. 2-77. [Community-Based and -Driven Development: A Critical Review](#)
- Putnam, R. D. (2000). *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community*. Simon & Schuster.
- Russell, C. (2020). *Rekindling Democracy. A professional's guide to working in public space*. Cascade Books.
- Shaw, M. (2011). Stuck in the middle? Community development, community engagement and the dangerous business of learning for democracy. *Community Development Journal*, 46, 128-146. doi:10.1093/cdj/bsr009
- Spit, N. (25 november, 2022). Samenlevingsopbouw onder druk. Continuïteit vraagt om rebellie. *Sociale Vraagstukken*, geraadpleegd 14 februari 2023. www.socialevraagstukken.nl/samenlevingsopbouw-onder-druk-continuïteit-vraagt-om-rebellie/

Colofon

De Landelijke Actieagenda de Kracht van Samenlevingsopbouw is een coalitie van Movisie, Krachtproef, Sociaal Werk Nederland en de Beroepsvereniging van Professionals in Sociaal Werk (BPSW). Deze coalitie komt voort uit het Strategisch Overleg Opbouwwerk van de BPSW.

Tekst: Jeroen Gradener (Hogeschool van Amsterdam), Joop Hofman (Krachtproef), Jaap Ikkink (NHL Stenden Hogeschool) en Jeanet de Jong (BPSW).

Redactie: Werner Hoff (Krachtproef), Edwin Luttk (Sociaal Werk Nederland), Mariël van Pelt (Movisie) en Marien van Schijndel (Krachtproef).

Tijdens het schrijfproces hebben professionals een belangrijke inhoudelijke bijdrage geleverd aan de totstandkoming van deze tekst.

Dank aan: Angela Jansen, Jan-Willem Bekhuis, Cindy Boerema, Jan Bomers, Janou Coumans, Wendy van Doorn, Iris Haveman, Jordy Jennen, Sjef van der Klein, Frederike Lunenberg, Henk van der Meer, Yvonne Murriss, Sjef Ramaekers, Linda Schevers, Taco Schiphorst, Marjolein Siebelink, Neeltje Spit, Wessel Zwartsenberg.

Eindredactie: Marc Engberts

Vormgeving: Ontwerpburo Suggestie en Illusie

Foto's: iStock (blz 1, 4, 6, 8 en 10), 123RF (blz 12).

September 2023

